

מכתב למורי העולה ארצה

על ספרם של דוד אסף ויעל דר, ואולי נתראה עוד: מכתבי תלמידים יהודים מפולין לארץ ישראל בין שתי מלחמות העולם, מאגנס, ירושלים 2024.

עדינה בר־אל

מקורות – כמה מילים אישיות

בכיתה יב בבית הספר קלעי בגבעתיים קיבלנו מחנכת חדשה, מורה להיסטוריה במקצועה. שיטת ההוראה שלה בהיסטוריה הייתה שונה מזו של מורינו בשנים שלפני כן. הם לימדו אותנו מתוך ספר לימוד, והיינו צריכים לשנן תהליכים, תאריכים ופרטים מתוכו. והינה המורה ציפורה ארפא הכניסה לשיעור ההיסטוריה מונח שהיה חדש לנו: "מקורות". קיבלנו חוברת, ובה תצלומי מסמכים אותנטיים מהתקופה המתאימה כדי לעיין בהם, ללמוד מהם ולהסיק מסקנות.

כמו בתגליות ארכאולוגיות, אין חולק על חשיבותם של מסמכים רשמיים, מכתבים, תמונות, כתבי עת של התקופה הנחקרת וכן עדויות בכתב ובעל פה של אנשים. חומרים מסוג זה נמצאים בספריות ובארכיונים בארץ ובחוץ־לארץ, ולעיתים קרובות בביתם של אנשים, מקצתם אינם מודעים לחשיבותם. נקל לשער את שמחת החוקרים – פרופ' דוד אסף ופרופ' יעל דר – בעת שקיבלו לידיהם אוצר של יותר משמונים מכתבים בעברית שכתבו ילדים בפולין באמצע שנות השלושים של המאה ה־20 והתגלו בקופסת קרטון נשכחת בבית סבו של מר ארז לב.

מכתבי תלמידים מפולין למורה בארץ ישראל

בספר ואולי נתראה עוד החוקרים אסף ודר עוסקים במכתבים אלו שהגיעו לארץ ישראל. כמה מהם מובאים במחברת שהוענקה למורה שלהם צבי פלסר לפני עלייתו ארצה, ואחרים נשלחו אליו בהיותו בארץ. הכותבים היו 35 ילדים בני כיתה אחת בבית הספר של רשת "תרבות" העברית בעיירה נובי דבור ליד ורשה.

בספר מובא מידע היסטורי רב על יהודי מזרח אירופה הן בפרקי המבוא והן בהערות למכתבים. מצוינים בו שמות יישובים אשר ישבו בהם יהודים, תוך כדי התחקות אחר

השינויים הגאופוליטיים שחלו ואחר חילופי שמותייהם במרוצת השנים, וכן יש בו מידע על אישים שונים.

בפרק המבוא הרחב והמעמיק יש פרטים על המורה צבי פלסר (1909-1967), על העיירה נובי דבור, אחת העיירות היהודיות (השטעטלעך) במזרח אירופה, וכן כמובן על תולדותיה ועל תרומתה של רשת מוסדות "תרבות".

כן יש דיון רחב בנושאים שהעלו הילדים במכתביהם, ובהם היחס לארץ ישראל, שהייתה בעיניהם מקום גאוגרפי, לא אסכטולוגי; הם רצו בליכם ובכל מאורם להגיע אליה ולחיות בה.

בהמשך הספר מובאות סריקות (מעולות!) של המכתבים, שנכתבו בכתב יד, ולצד זאת – פיענוחם באותיות דפוס. לכל מכתב נלוות הערות חשובות ביותר של החוקרים.

המורה היקר

התלמידים הביעו הערצה והוקרה למורה שלהם צבי פלסר. הם בירכו אותו על עלייתו ארצה והביעו קנאה ורצון להצטרף אליו בעתיד. בכמה מכתבים יש ביטוי ליחס האישי שלו לתלמידים. הוא ידע מה המצב הכלכלי בבית והכיר את ההורים. עם זאת, יש אזכור (למרבה ההפתעה) של עונשים גופניים שהם ספגו ממנו, אבל הם הצדיקו אותם. במכתבים, שהם כתבו לו בהיותו בארץ, הם סיפרו לו על מורה שהחליף אותו ולא הצליח במשימתו ועל מורה חדש שבא אחרי כן והתחבב עליהם. הם ביקשו מפלסר שיענה למכתביהם וכן שייקשר אותם עם תלמידיו בארץ לצורך התכתבות.

מן הספר עולה תרומה שלא תסולא בפז של רשת החינוך העברית "תרבות" לרעיון הצינוני ולהעשרת התלמידים.

"תרבות"

רשת החינוך העברית הצינונית "תרבות" פעלה בפולין בין שתי מלחמות העולם. לעומת רשתות חינוך יהודיות אחרות בפולין, מוסדות החינוך שלה היו מעטים, ותלמידים לא רבים למדו בה. בשנת 1936 לדוגמה, מתוך כחצי מיליון ילדים יהודים למדו 180 אלף במוסדות חינוך יהודיים, ומהם – כ־45 אלף ב"תרבות". אפשר לומר ש"תרבות" הייתה תופעה מיוחדת במינה כי למרות זאת היא הצליחה להנחיל את השפה העברית לילדים ולנוער אשר שפת אימם הייתה יידיש או פולנית. היא עשתה זאת בעטיפה אידאולוגית ציונית, אשר שכנעה אותם בחשיבות השפה העברית והשימוש העתידי בה בארץ ישראל. זאת ועוד, רבים מבוגרי רשת "תרבות" עלו ארצה והשתלבו במערכת החינוך בתור מורים, מחנכים ונושאי תפקידים כמפקחים ועוד. אחת הדוגמאות לכך היא תלמיד מנובי דבור בשם אליעזר רביצקי, שכמה ממכתביו מובאים בספר. הוא זכה לעלות ארצה, וכאן היה מורה ואחרי כן מנהל של שני בתי ספר (עמ' 116, הערה 5).

דוגמה אחרת היא מורה מ"תרבות" שהגיע ארצה והמשיך לעסוק כאן בתחום החינוך. זהו המורה מיכאל הנדל, שלימד בסמינריון העברי של "תרבות" בוויילנה, ולאחר עלייתו ארצה עסק בשלל תפקידים בתחום החינוך, ובהם מורה, מנהל מחלקת חינוך ומפקח על הוראת ההיסטוריה בבתי ספר תיכוניים ובבתי המדרש למורים. (על מיכאל הנדל המורה והמחנך בוויילנה כתבה תלמידתו ברכה לוי ביומנה: ברכה לוי – יומן. 1930-1924. הביא לדפוס נעמן כהן, תשע"ג).

בארכיונים בארץ אפשר למצוא עוד שמות של בוגרי "תרבות" שעלו ארצה ושימשו כאן מורים ומחנכים. ראוי לחקור את הנושא.

האמצעים להנחלת השפה העברית ב"תרבות" היו רבים. ראשית, היא הייתה שפת ההוראה בבית הספר לכל המקצועות (מלבד אלו שהיו חייבים ללמד בפולנית – שפה, ספרות, היסטוריה וגאוגרפיה של פולין). הרשת פרסמה ספרי לימוד וכתבי עת לילדים ולנוער. גם חילופי מכתבים עם ילדים שחיו בארץ ישראל היו מכשיר לימודי, הן כדי לתרגל ולשפר את הקריאה ואת הכתיבה בעברית, והן מתוך המגמה להטמיע בילדי הגולה את השאיפה לעלות לארץ ולהשתלב בה.

שמונים מכתבי הילדים מתארים את חייהם בבית הספר ובבית, ואף שרובם נכתבו בכיתה בהשגחת המורים, הם מבטאים גם מחשבות ורגשות אישיים. ברור שיש חשיבות רבה למכתבים בתור מסמכים היסטוריים, שמספרים מנקודת מבטם של ילדים על הווי חיייהם, אז, בפולין, בשנות השלושים של המאה ה-20.

תיאור מפורט של כל תוכנית הלימודים וההווי בבית הספר של "תרבות" יש במכתב של תלמידים שהופנה לילדי קיבוץ משמר העמק:

אנחנו היום לומדים במחלקה הרביעית. במחלקה הרביעית נמצאים שלושים וחמישה ילדים. עשרים וארבעה ילדים ואחר-עשר ילדות (כך במקור). מורים יש לנו ארבעה. מורים טובים מאוד. לומדים אנחנו הרבה מאוד בכל יום. יש לנו ארבעה עשר מקצועות: עברית, פולנית, חשבון, תנ"ך, חומש, טבע, גיאוגרפיה והיסטוריה פולנית, ציור, מלאכת יד, התעמלות טבע וגיאוגרפיה [של ארץ ישראל]. [...] ובשבת אנחנו מתאספים לבית הספר והמורה מספר לנו על ארץ ישראל ועל הקרן הקיימת לישראל וקורא ספרים. יש לנו פינה של קרן קיימת לישראל. [...] לפני שלושה שבועות היה לנו חג החנוכה. [...] ועכשיו אנחנו מתכוננים לחג חמישה עשר בשבט, וגם לפורים ולפורים נעשה נשף גדול (עמ' 294-295).

ארץ ישראל

מלבד הקניית השפה העברית, יש אמצעים רבים במוסדות החינוך של "תרבות" בהטמעת הרעיון הציוני של עלייה לארץ ישראל ועבודה בה. היטיב לסכם זאת אחד התלמידים

במכתבו: "שלושת הדברים אלו שהמורה תמיד דיבר אלינו: קרן קיימת, עברית וארץ ישראל" (עמ' 186).

במכתבים למורה הזכירו התלמידים את המקומות בארץ שהם למדו עליהם בשיעורי גאוגרפיה והביעו קנאה במורה שיזכה לבקר בהם. אחד מהם כתב: "מצטער אני מאוד על שלא יכול אני לשבת עם המורה ולזלול ביחד עם מורי תפוחי זהב [...] שם השמש זורחת והגפן פורחת [...] אוי! מתגעגע אני אל הארץ. מי ייתן כנפיים, הייתי עף אל המורה החביב" (עמ' 254).

תלמיד אחר כתב: "מברך אני את מורי בכל ליבי, שמורי החביב נוסע ארצה ושיהיה לו טוב בארצנו החביבה, אשר דיברנו עליה יום ונתנו כסף לקרן הקיימת לישראל" (עמ' 154).

בכל כיתה הייתה פינה של קרן קיימת לישראל, ועודדו את התרומות לקופסה הכחולה באמצעות תחרויות ופרסים. אחד התלמידים כתב: "תמיד אזכור מה שהמורה אמר מן הקרן הקיימת לישראל, אחר כך אם אבוא לארץ אקבל אדמה מן קרן קיימת לישראל" (עמ' 134).

לסיום

במכתבי הילדים התמימים אין רמז למה שהועיד הגורל להם ולכל יהודי מזרח אירופה כעבור שנים מועטות. התלמידים תיארו במיוחד את ההווי בכיתה ובבית הספר – סיפרו על חברים, על מורים, על הכנות לחגיגות, על העלאת מחזות ועוד. הידיעה שלנו, הקוראים, על גורלם כמה שנים לאחר כתיבת המכתבים, על גדיעת החיים של רובם באכזריות, ממחישה את האובדן הנורא בשואה. יש לציין שהחוקרים ניסו להתחקות על גורלם של כותבי המכתבים הן בדפי עֵד של יד ושם והן בפנקסי הקהילות. הם הצליחו למצוא עדויות בנוגע לשני תלמידים בלבד מתוך 35 תלמידי הכיתה, שניצלו ועלו ארצה, אחד מהם הוא אליעזר רביצקי שהזכרתי למעלה, והאחר הוא מרדכי לנצמן.

התחלנו בחשיבותם של מקורות ונסיים בכך. אחד התלמידים כתב למורה: "מבקש אני את המורה שישלח לי עיתונים וספרים, ובעיקר עיתונים, כי העיתונים מודיעים מה שנשמע בזמנים האחרונים בעולם [ההדגשה שלי], ומספר נודע לי דברים מזמנים קדמונים" (עמ' 278). ואכן, כמו שעיתונים מספרים על התקופה אשר הם מודפסים בה ומשמשים מקורות היסטוריים מהימנים; כך גם מכתבי הילדים שנכתבו בשנות השלושים של המאה ה־20, לפני השואה, משקפים את התקופה. בכך חשיבותו של ספר מעניין זה.